

Darka Uranjek — Domitrovič*

VPLIV URBANIZACIJE IN DEAGRARIZACIJE NA OBLIKOVANJE OMREŽJA CENTRALNIH NASELIJ IN KVALITETO ŽIVLJENJSKEGA OKOLJA

Urbanizacija je proces, ki označuje preslojevanje prebivalstva iz kmečkih v nekmečke dejavnosti, spremembo njihovega načina življenja in bivanja. Ta proces ima svoje konsekvence v fizičnem izgledu prostora, v prostorski organizaciji naselij in v vseh spremljajočih dejavnostih, ki omogočajo in pogojujejo urbaniziran način življenja.

Ko govorimo o urbanizaciji v celjski občini in ta je leta 1971 znašala 64% (v SR Sloveniji istega leta 42%), je potrebno opredeliti in omejiti območje hitre urbanizacije razvoja in obenem območje kamor se bo tudi bodoča urbanizacija usmerjala. To območje bo opredelil Prostorski plan občine Celje, ki se pospešeno izdeluje.

V zasnovi novega Prostorskega plana občine Celje izhajamo pri omrežju centralnih naselij iz širšega policentričnega koncepta prostorskega razvoja Slovenije. Dosedanji gospodarski razvoj in razvoj omrežja urbanih centrov v Sloveniji je privedel do tega, da je relativni pomen Celja v določenih pogledih takoj za Ljubljano in Mariborom. Celje je regionalno središče, ki s svojimi dejavnostmi zajame v gravitacijskem zaledju približno dvakrat več prebivalstva kot katerikoli drug center mimo Ljubljane in Maribora, to je okrog 230.000 prebivalcev v porečju Savinje, zgornje in srednje Sotle ter deloma Dravinje. Zaradi nodalne prometne lege Celja, dosežene velikosti, gospodarskih zmogljivosti in storitvenih funkcij, je Celje v modelu urbanega sistema Slovenije opredeljeno kot vodilna urbana aglomeracija, ki se bo v prihodnosti še intenzivneje zraščala s pripadajočim širšim prostorom in si z njim delila funkcije moderne urbanizirane družbe.

V občini Celje, s Celjem kot centrom 7. stopnje, v katerem so koncentrirana skoraj vsa delovna mesta v občini (razen štor, Ljubečne in Dobrne) in v katerem so vse terciarne in kvartarne dejavnosti višjega ranga, centralna naselja 3. in 2. stopnje še Dobrna, Vojnik, Štore in Ljubečna. Ta imajo sicer svoja gravitacijska območja, toda na storitve višjega ranga so vezana na Celje. Notranjo mrežo naselij še izpolnjujejo centralni kraji 1. stopnje oziroma centralne vasi, ki s podružnično osnovno šolo in živilsko trgovino skrbijo za najosnovnejšo prekrbo prebivalstva.

Iz tako oblikovanega omrežja centralnih naselij, ki se zaradi Celja kot velikega regionalnega središča in obenem tretjega največjega mesta v Sloveniji, ni moglo razviti na višjem nivoju, izhaja relativno slaba opremljenost naselij s tako

* Dipl. inž. geogr., Raziskovalec, Razvojni center, 63000 Celje, Ulica XIV divizije 14, glej izvešek na koncu zbornika.

imenovano socialno infrastrukturo in prostorsko infrastrukturo (prometne povezave, oskrba s pitno vodo, elektriko, kanalizacijo, telefonom ...).

Razvoj naselja se stoji iz treh med seboj odvisnih faktorjev — demografskega, funkcionalnega v okviru sistema centralnih krajev in prostorsko — fizičnega. V tem procesu igrajo odločilno vlogo zemljiško-posestne razmere, stanovanjsko-komunalni odnosi in na njih vezani administrativno-upravni ukrepi in politika njihovega izvajanja.

Razvoj poselitve v občini Celje vodi h koncentraciji prebivalstva v urbanih središčih in skoraj enako močno v urbaniziranih območjih okoli njih.

Razlogi za takšen proces so naslednji: stanovanjska stiska v mestih (zaradi prenizke stopnje rasti stanovanjskega fonda), predraga gradnja v družbenem sektorju na eni strani, na drugi pa visoka stopnja deagrarizacije, ki pogojuje rast števila zaposlenih, večanje dnevne migracije delovne sile in ob tem potrebo po novih stanovanjskih hišah na podeželju, ker stanovanj v mestu oziroma centru zaposlitve ni dovolj na razpolago. To je pojav prikrite ali potencialne urbanizacije.

Z močnim trendom preslojevanja kmečkega prebivalstva v nekmečke poklice ter zaposlovanja v neagrarnih dejavnostih v centralnih naseljih narašča na podeželju število polagrarnega in neagrarnega prebivalstva. To je vezano na prvotno prebivališče in z zaslužkom v neagrarnih dejavnostih prinaša v avtohtono naselje mnoge inovacije. Najvidnejše med njimi so novogradnje.

Razpršena gradnja vodi k urbanizaciji, v zlivanje mest z okoliškimi naselji. S tem se spreminjajo zemljiško-lastniški odnosi, ki povzročajo, da je zaradi sistema dedovanja vedno več zemlje v rokah nekmetov. To pogojuje spreminjanje namembnosti zemljišča. Veliko zemlje je tudi v rokah polkmetov, ki je vse ne morejo zaradi primarne zaposlitve izven agrara obdelati, ali pa v posesti ostreljih kmetov, ki zaradi pomanjkanja mlade delovne sile v kmetijstvu ne uspejo obdelovati celotnega posestva. Iz prej agrarnega zemljišča nastaja gradbeno zemljišče, zemljiška špekulacija pa postaja vse večji regulator naše urbanizacije.

Spremenjen odnos do zemlje, povzročen z visoko stopnjo opuščanja kmetovanja, je spremenil predstavo o dragocenosti zemlje. Tudi njena dejanska vrednost, ki jo je imela kot osnova kmetovega obstoja, čedalje bolj pada. Naravni regulator varovanja kmetijskega zemljišča, ki je stoletja vzdrževal ravnotežje v pokrajini, izgublja svojo moč. Skušamo ga nadomestiti z urbanističnimi zakoni, programi, načrti, redi in inšpekcijami, žal z manjšim uspehom.

Urbanistična dokumentacija, ki je usmerjala načrten prostorski razvoj v občini Celje je bila sledeča:

Urbanistični program občine Celje, Urbanistični načrt ureditvenega območja Celja, znotraj katerega so bili izdelani za posamezna območja zazidalni načrti, za naselja Dobrna, Vojnik, Ljubečna, Štore — Kampole je bila izdelana podrobnejša urbanistična dokumentacija. Za 10 naselij v občini, neposredni bližini Celja ali pa so to manjši centralni kraji, pa je veljal tako imenovani urbanistični red, ki je predvidel »coninge« za individualno gradnjo.

V vseh ostalih naseljih (od 102 naselij v občini jih 25 nima izdelane ustrezne urbanistične dokumentacije) se problem prostorskega razvoja, od katerega so najvidnejše individualne gradnje, rešuje individualno z lokacijsko dokumentacijo in s provizoričnimi idejnimi rešitvami komunalnih naprav (n. pr.: dovozi, vodovod, kanalizacija s sistemom pretočnih greznic, itd.).

V takšnih okoliščinah in ob trendu razvoja razpršene ali pa obcestne poselitve so se iskale začasne rešitve, ki bi naj v obdobju pred izdelavo prostorskega plana občine Celje usmerjale gradnjo v naselja, kjer že obstoja »strnjena« po-

selitev in kjer so v primerni bližini spremljajoče centralne dejavnosti. Naselja, v katerih je možna nadaljnja širitev so bila izbrana po sledečih kriterijih:

- da imajo okrog 100 in več prebivalcev,
- da imajo zasnovano strnjeno poselitev celotnega naselja ali vsaj dela naselja,
- demografski kazalci razvoja so bili naslednji:
 - a) da so v obdobju 1969—1971 izkazovala porast ali stagnacijo števila prebivalstva,
 - b) glede na tip poselitve je bil pomemben delež kmečkega prebivalstva v naselju,
 - c) delež aktivnega kmečkega prebivalstva,
 - d) delež kmetov s posestjo, večjo kot 5 hektarov,
 - e) delež zaposlenih prebivalcev izven naselja stalnega bivališča
- nove površine za individualno gradnjo ne smejo posegati v kmetijska zemljišča prve kategorije,
- ustrezna prometna dostopnost in možnost dnevne delovne migracije (avtobusna postajališča),
- bližina oskrbovalnih središč (šola, trgovina, pošta, otroško varstvo, zdravstveno varstvo, veterinarska služba),
- možnost komunalne opreme (vodovod, elektrika, PTT; kanalizacije v teh območjih ni!).

Po zgornjih kriterijih je bilo izbranih 20 naselij, v katerih je pod posebnimi pogoji možna gradnja individualnih objektov. V naslednjih tipih naselij: čista kmečka naselja, polkmečka ter nekmečka naselja in posebnega pomena.

Začrtan in »realiziran« prostorski razvoj občine Celje po sprejeti urbanistični dokumentaciji na eni strani in stihijski razvoj urbanizacije ter socialni in prostorski učinki deagrarizacije na drugi strani, ki so v celjski občini povzročili razpršeno ali pa obcestno poselitev, kažejo s svojimi negativnimi učinki na nerešena vprašanja komunalne in širše prostorske ter socialne infrastrukturne ureditve. Trend upadanja kmečkega, še zlasti aktivnega kmečkega prebivalstva, v naseljih z nad 100 prebivalci pospešuje proces prehajanja zemlje iz rok kmetov v roke nekmetov in vzporedno s tem spreminjanja namembnosti zemljišč iz kmetijskih v nekmetijska. V Celju bližje ležečih naselij se delež mešanih in nekmečkih gospodinjstev večja. Ista naselja pokaže tudi analiza migracijskih obeležij prebivalstva — zlasti glede socialnega porekla doseljencev. Oddaljena naselja so vezana na priseljence iz lastnega vplivnega območja, bližja naselja pa rekrutirajo svoje doseljeno prebivalstvo iz mesta oziroma primestnih naselij, kjer se že pojavljajo, sociološko vzeto, negativni vplivi mesta samega za funkcijo bivanja. Mobilnost prebivalstva, vedno manjši delež avtohtonega prebivalstva je spremljevalec urbanizacije, usmerjene ali stihijske, razpršene urbanizacije. Izobrazbena struktura kot najvišja oblika socialnega razvoja je podvržena istim vplivom kot ostali faktorji s tem, da je relativno ugodnejša v naseljih blizu Celja kot pri ostalih.

**THE INFLUENCE OF URBANIZATION AND DEGRADATION ON THE SHOPE OF
SYSTEM OF CENTRAL PLACES OF AND QUALITY OF ENVIRONMENT**

Elementary functions of man expressed in space and time are dwelling, work, education and demand for recreation in leisure time.

The community of Celje, which is now according to the laws in the fourth category of ecologically highly menaced areas, is devided into four differently menaced parts. The town area and the eastern industrial complex with Štore steel-works is now restricted area for new housing or industrial construction till acceptance of new plan for ecological improvement. Because of that the demand for new housing areas in ecologically pure environment of town sorroundings increases. To protect this kind of pure rural landscape, the community of Celje prohibits dwelling construction on the best surfaces for agricultural production, and also wild settlements, because lower degree of communal and social infrastructure means deterioration of quality of environment.